

Animalia ► Arthropoda (fyllum) ► Pancrustacea (subfyllum) ► Hexapoda (klasse) ► Insecta (subklasse) ► Hymenoptera (orde)

HYMENOPTERA - VLIESVLEUGELIGEN

C. (KEES) VAN ACHTERBERG

NEDERLAND 5315 gevestigd (waarvan ruim 100 exoten),
nog meer dan 1000 verondersteld of verwacht
WERELD 146,310 beschreven

Insecten met in principe twee paar vliezige vleugels die met haakjes aan elkaar bevestigd kunnen worden. De voorvleugel heeft relatief weinig en tamelijk grote cellen, maar bij kleine soorten is de adering vaak sterk gereduceerd. De monddelen zijn bijtend, maar bij bijen is er ook een lintvormige 'tong' aanwezig om nectar te verzamelen. Onder de vliesvleugeligen worden drie hoofdgroepen onderscheiden: bladwespen (Symphyta: zonder 'wespentaille' en de vrouwtjes met legzaag of -boor), sluipwespen (Parasitica: met wespentaille en legboor) en angeldragers (Aculeata: met wespentaille en de legboor is meestal omgevormd tot angel). Verderop in dit hoofdstuk worden de gewone bladwespen (Tenthredinidae - Symphyta), de ichneumoniden of gewone sluipwespen (Ichneumonidae - Parasitica), de bijen en mieren (Apidae en Formicidae, beide uit de Aculeata) behandeld. Vrijwel alle soorten zijn terrestrisch, een klein aantal soorten leeft echter als larve aquatisch als parasitoïd van waterinsecten.

Cyclus

Bij de vliesvleugeligen zijn zeer veel verschillende levenscycli mogelijk. De algemene cyclus is gebaseerd op geslachtelijke voortplanting, waarbij onbevuchte (haploïde) eieren altijd mannetjes opleveren en bevruchte (diploïde) eieren vrouwtjes. Parthenogenese, zowel permanent of alleen in bepaalde regio's, komt ook in veel groepen voor en kan worden veroorzaakt door een besmetting met bacteriën (*Wolbachia* en *Cardinium*). Het ei wordt op, bij of in het voedsel voor de larve gelegd. In enkele families van de sluipwespen en de angeldragers komt polyembryonie voor; hierbij ontstaan uit één ei tot enkele honderden individuen. Nadat de larven uitkomen wordt bij de bladwespen en de angeldragers direct begonnen met eten. De larven van sluipwespen leven of spinnen hun cocons op of in andere insecten en kunnen soms een tijd in de gastheer verblijven zonder met eten te beginnen. Sluipwespen worden meestal parasitoïden genoemd omdat de gastheer uiteindelijk gedood wordt, ze weinig kleiner zijn dan de gastheer en alleen het larvestadium parasitair leeft. Er zijn bij de vliesvleugeligen meestal drie tot vijf larvale stadia. De hierop volgende pop kan naakt zijn of beschermd zijn door een zijden cocon. Volwassen vliesvleugeligen leven solitair, behalve bij de sociale angeldragers. Bij deze groep kunnen grote verschillen ontstaan tussen de seksen en onderling tussen de vrouwtjes als er een kastensysteem met werksters aanwezig is (zie de tekst over mieren en bijen). De duur van de gehele levenscyclus varieert van enkele weken (bij veel sluipwespen, maar afhankelijk van het weer en de beschikbaarheid van het voedsel) tot meestal een jaar. Bij sommige soorten kan een deel van de populatie enkele jaren 'overliggen' (larven of poppen blijven langer dan gebruikelijk in rust); het langst bekend is een cyclus van vijf jaar.

Ecologie

De larven van bladwespen zijn voornamelijk planteneters; hun dieet varieert van pollen (dennenappelbladwespen) tot

blad (meeste bladwespen) en stengels (halmwespen). Galvorming komt incidenteel ook voor bij bladwespen. Binnen de Symphyta bevinden zich ook de houtwespen die hout eten, waarbij endosymbiotische schimmels in de darmen helpen met de vertering. Volwassen bladwespen eten pollen en drinken nectar, maar er zijn ook groepen die predatoren zijn of weinig of niets eten.

De larven van sluipwespen zijn min of meer gespecialiseerde predatoren (parasitoïden) van allerlei insecten en spinnen, waarbij verschillende stadia van de gastheer (ei, larve, pop, volwassen insect) geparasiteerd kunnen worden. Kleptoparasitisme komt bij een enkele familie voor waarvan de larven in bijennesten leven (Gasteruptionidae). Binnen de sluipwespen zijn er ook hyperparasitoïden die weer leven op parasitoïden in hun gastheer. Ook deze hyperparasitoïden kunnen weer geparasiteerd worden door een hyperparasitoïd, en dit gaat door tot in de derde graad. Een kleine maar afwijkende groep binnen de gewone sluipwespen (Ichneumonidae - Pimplinae) legt een ei op levende spinnen en een andere (Hybrizontinae; evenals een groep schildwespen, Braconidae - Euphorinae) op levende mieren. Sluipwespen eten hun prooi, die aanvankelijk blijft leven, binnen enkele dagen op. Eerst worden de minder belangrijke weefsels opgegeten (vetvoorraden, voortplantingsorganen) en net voor het moment van verpoppen worden ook de essentiële organen opgegeten en sterft de gastheer bijna altijd. Sluipwespen die op de gastheer leven beginnen direct te eten. Sluipwespen die in de gastheer leven en waarin het ei in een jong stadium van de gastheer gelegd is (ei of jonge larve), kunnen na het uitkomen van het ei wachten totdat de gastheer groot genoeg is voordat ze beginnen met eten. In de tussentijd manipuleren ze de gastheer om geen afweerreactie te vertonen. Dit wordt gedaan door een speciaal virus of door het afscheiden van bepaalde stoffen. Binnen de sluipwespen zijn de galwespen een uitzondering; ze induceren planten tot het maken van gallen, die de larve gebruikt als onderkomen en als voedsel. Galvorming komt ook voor bij een groep van bronswespen, maar deze gallen worden waarschijnlijk niet chemisch geïnduceerd. Volwassen sluipwespen drinken vaak alleen wat water of nectar en leven relatief kort (behalve als ze als volwassen insect overwinteren).

Angeldragers zijn predatoren, parasieten, kleptoparasieten (koekoeksbijen en koekoekswespen) of stuifmeel- en nectarverzamelaars. Graafwespen en spinnendoders verlammen de prooien voor hun nakomelingen; ze blijven daardoor wekenlang vers totdat de larve ze kan opeten. Bijen zijn gespecialiseerde stuifmeeleters en sommige leven van plantenoliën. De larven van angeldragers eten over algemeen hetzelfde als de imago's, maar bij sociale angeldragers wordt door de werksters het voedsel geprepareerd of nectar verwerkt tot honing.

Er zijn enkele soorten bladwespen (onder andere gewone bladwespen en houtwespen) die in Nederland in monoculturen een plaag kunnen worden; dit gebeurt echter zeer

Spinselbladwespen - Pamphiliidae

Knotsprietbladwespen - Cimbicidae

Eulophidae

Schildwespen - Braconidae

Gewone sluipwespen - Ichneumonidae

Goudwespen - Chrysididae

Graafwespen - Crabronidae

Halmwespen - Cephidae

Hongerwespen - Gasteruptionidae

Galwespen - Cynipidae

Perilampidae

Plooiwleugelwespen - Vespidae

Schildwespen - Braconidae

Argusbladwespen - Argidae

Plooiwleugelwespen - Vespidae

Spinnendoders - Pompilidae

Platkopwespen - Bethyidae

Tangwespen - Dryinidae

Bijen - Apidae

Schildwespen - Braconidae

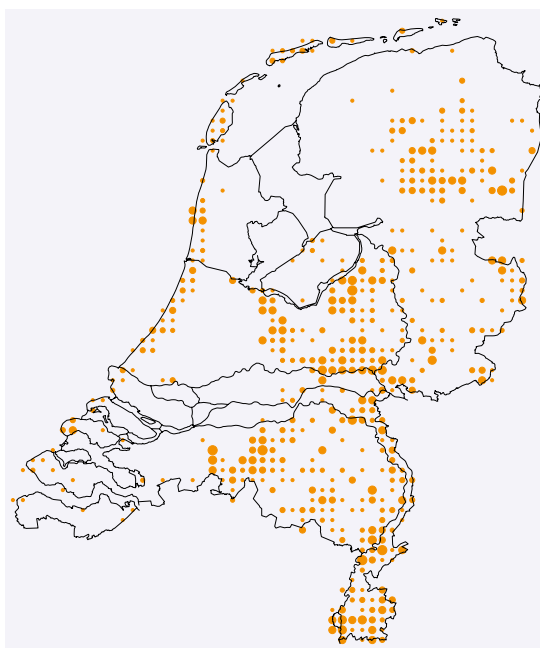
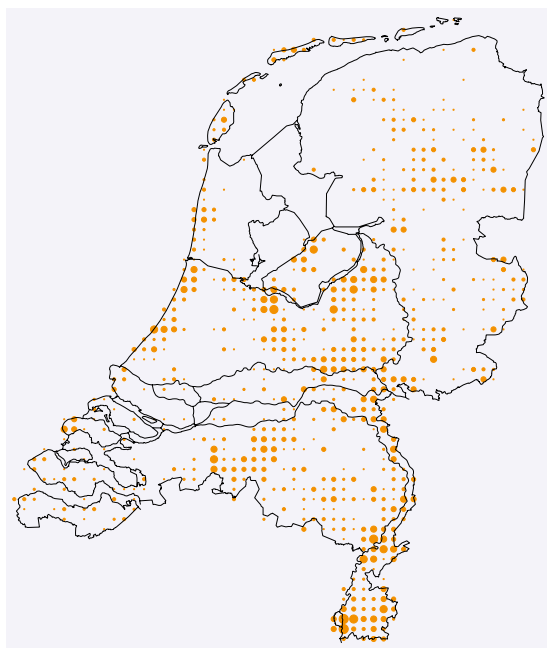
Scelionidae

zelden. Angeldragers kunnen met hun gif een anafylactische shock veroorzaken en kunnen lastig zijn nabij of in huis (bv. limonadewespen *Vespula*). Sluipwespen zijn normaal niet in staat mensen te steken. Veel vliesvleugeligen zijn zeer belangrijk voor de mens. Bijen zorgen voor bestuiving van gewassen en sluipwespen worden gebruikt voor biologische bestrijding van plaaginsecten. Dit gebeurt in kas-teelt door middel van uitgezette dieren, maar ook wilde soorten vervullen deze essentiële rollen in landbouwgebieden. Sluipwespen kunnen ook getraind worden, onder andere om explosieven op te sporen in bagage.

Diversiteit

Wereldwijd zijn 146.310 soorten beschreven (HUBER 2009, LELEJ & NEMKOV 1997, YU ET AL. 2008), maar er kunnen nog duizenden extra soorten verwacht worden. In Nederland zijn 5315 soor-

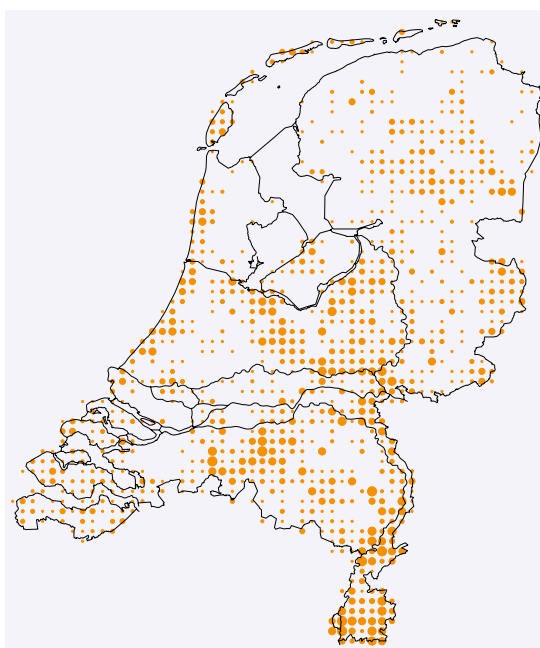
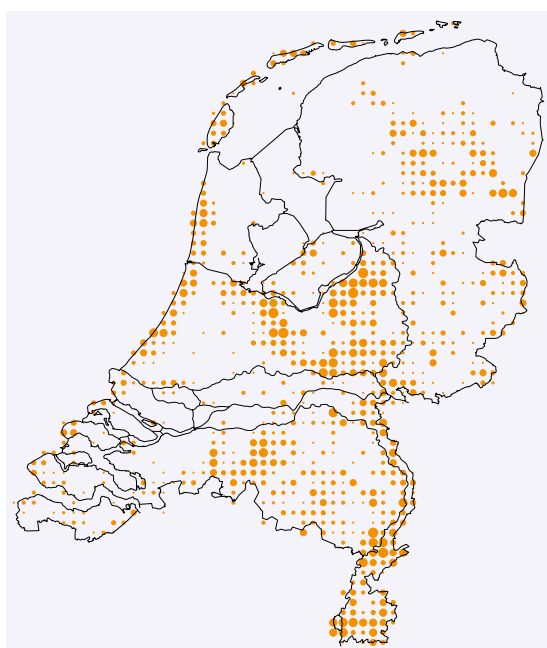
ten vastgesteld en de verdeling over de groepen is weergegeven in de tabel. Met name de aantallen soorten bladwespen en angeldragers zijn vrij nauwkeurig bekend, respectievelijk 541 (TAEGER ET AL. 2006, A.W.M. Mol pers. med.) en 836 (VAN ACHTERBERG & PEETERS 2004, T.M.J. Peeters pers. med.). Er zijn echter ook drie superfamilies die nooit goed onderzocht zijn: Ceraphronoidea, Diaprioidea and Platygastroidea. Hiervan zijn 20 soorten daadwerkelijk gemeld, maar met een voorzichtige schatting zijn er nog 440 extra soorten in Nederland (in het Verenigd Koninkrijk komen van deze groepen minstens 529 soorten voor). Hierdoor komt het totaal aantal vliesvleugeligen op 5755 soorten. Daarnaast zijn er zeker nog veel, vooral kleine, sluipwespsoorten te ontdekken in enkele weinig onderzochte groepen van de Ichneumonoidea en Cynipoidea. Ook mag verwacht worden dat er in Nederland méér dan 100 onbeschreven

Aantal waargenomen soorten platkopwespen, goudwespen, tangwespen en peerkopwespen (Chrysoidea) per 5x5 km tot en met 2009. Kwadratisch geschaald; grootste stip: 39-47 soorten. Bron: EIS-Nederland.

Aantal waargenomen soorten mierwespen, zwarte mierwespen en knotswespen (Mutillidae) per 5x5 km tot en met 2009. Kwadratisch geschaald; grootste stip: 8-9 soorten. Bron: EIS-Nederland.

Aantal waargenomen soorten spinnendoders (Pompilidae) per 5x5 km tot en met 2009. Kwadratisch geschaald; grootste stip: 36-44 soorten. Bron: EIS-Nederland.

Aantal waargenomen soorten plooiwingswespen (Vespidae) per 5x5 km tot en met 2009. Exponentieel geschaald; grootste stip: 20-38 soorten. Bron: EIS-Nederland.

Tabel

Samenstelling van de Nederlandse fauna van vliesvleugeligen. Van drie superfamilies waarvoor geen goede Nederlandse cijfers beschikbaar zijn, zijn soortenaantallen in Nederland geschat op basis van de opgave voor Groot-Brittannië. Totaal aantal beschreven soorten naar Huber (2009), voor Ichneumonoidea aangevuld met gegevens van Yu et al. (2008) en voor Mutillidae van Lelej & Nemkov (1997). Bronnen: VAN ACHTERBERG 1982, 2009, VAN ACHTERBERG & PEETERS 2004, GIJSWIJT 2003, 2006, TAEGER ET AL. 2006, C. van Achterberg (pers. obs.). Indeling volgens Van Achterberg & Peeters (2004), Pilgrim et al. (2008) en C. van Achterberg.

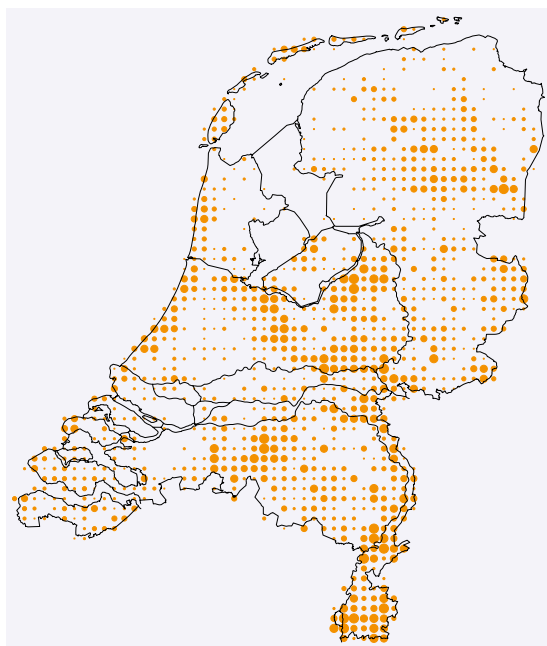
Groep familie		Aantal soorten Nederland	Aantal soorten wereld			
SYMPHYTA						
Xyeloidea		3	52	Chalcididae		10 1469
Xyelidae	dennenappelbladwespen	3	52	Encyrtidae		88 4058
Pamphilioidea		37	650	Eulophidae		347 4969
Pamphiliidae	spinselbladwespen	37	600	Eupelmidae		16 931
Tenthredinoidea		473	7145	Eurytomidae		40 1453
Argidae	argusbladwespen	18	1000	Mymaridae		84 1437
Blasticotomidae	varenbladwespen	1	8	Perilampidae		11 284
Cimbicidae	knotsprietbladwespen	17	75	Pteromalidae		399 3500
Diprionidae	dennenbladwespen	14	120	Tetracampidae		3 44
Tenthredinidae	echte bladwespen	423	5511	Torymidae (incl. Ormyrinae)		95 1025
Cephoidea		14	100	Trichogrammatidae		11 881
Cephidae	halmwespen	14	100	Ichneumonoidea		2645 42.354
Siricoidea		11	116	Braconidae schildwespen		1089 18.581
Siricidae	houtwespen	8	115	Ichneumonidae gewone sluipwespen		1556 23.773
Xiphydriidea		3	112	totaal Parasitica in Nederland		4378
Xiphydriidae	kleine houtwespen	3	112	(waarvan 3938 ook daadwerkelijk gemeld en nog ~440 uit de drie geschatte superfamilies worden opgeteld)		
Totaal Symphyta in Nederland:		541		ACULEATA		
PARASITICA						
Stephanoidea		1	326	Chrysoidea		108 6516
Stephanidae	kroonwespen	1	326	Bethylidae	platkopwespen	14 2325
Trigonoidea		1	100	Chrysididae	goudwespen	52 250
Trigonalidae		1	100	Dryinidae	tangwespen	40 1598
Evanoidea		12	1135	Embolemidae	peerkopwespen	2 47
Aulacidae		1	178	Formicoidea		75 14.095
Gasteruptiidae	hongerwespen	10	502	Formicidae	mieren	75 14.095
Evaniidae	vlagwespen	1	455	Mutillioidea		8 3777
Ceraphronoidea		~80	603	Mutillidae	mierwespen	3 3650
Ceraphronidae		~40	302	Myrmosidae	zwarte mierwespen	1 60
Megaspilidae		~40	301	Sapygidae	knotswespen	4 67
Diaprioidea:		~250	2049	Pompiloidea		66 4850
Diapriidae		~250	2049	Pompilidae	spinnendoders	66 4850
Platygastridea:		~130	4697	Thynnoidea		1 ~1290
Platygastridae		20	1311	Thynnidae		1 ~1000
Scelionidae		~110	3386	Tiphioidea		4 ~710
Proctotrupoidea:		13	382	Tiphidae	keverdoders	4 ~700
Heloridae		4	23	Vespoidea		54 4957
Proctotrupidae		9	359	Vespidae	plooivleugelwespen	54 4918
Cynipoidea:		130	3001	Apoidea		520 25.906
Cynipidae	galwespen	59	1370	Ampulicidae	kakkerlakkendoders	1 198
Figitidae		69	960	Crabronidae	graafwespen	163 8636
Ibaliidae		2	20	Sphecidae	langsteelgraafwespen	6 731
Chalcidoidea	bronswespen	1116	22.740	Apidae s.s.	bijen en hommels	350 20.000
Aphelinidae		12	1192	Totaal Aculeata in Nederland		836
				Totaal aantal Nederlandse soorten vliesvleugeligen: 5755		
				(waarvan 5315 daadwerkelijk gemeld en 440 geschat)		

soorten sluipwespen voorkomen. Meer dan 100 soorten zijn beschreven aan de hand van Nederlands materiaal.

Voorkomen

Met name Zuid-Limburg, en voor angeldragers vooral Midden-Limburg, en de duinen zijn zeer soortenrijke gebieden (bv. ZEEGERS 2001, PEETERS ET AL. 2004). Ook bijvoorbeeld gevarieerde geriefhoutbosjes kunnen zeer rijk zijn aan

sluipwespen (VAN ACHTERBERG 2007). Bij bladwespen en sluipwespen is van achteruitgang weinig bekend, de soortenaantallen nemen nog steeds sterk toe door kennistoename. Angeldragers zijn vrij goed onderzocht; ondanks dat nog regelmatig een soort nieuw voor de fauna opduikt (circa één per jaar), is de achteruitgang bij deze groep sterk, met name bij de bijen (zie tekst hieronder). Als bedreigingen voor vliesvleugeligen zijn de algemene achteruitgang van bio-

topen, verzuring en vergrassing en verlies van allerlei bloemrijke overhoeken en van nestelgelegenheid te noemen. Ook verkeerd natuurbeheer draagt bij aan het verdwijnen van zeer schaarse soorten: bij het maaien van natuurterreinen worden soms alle voedselplanten in een keer gemaaid, waardoor overwinteringsgelegenheden en nestelplaatsen in overjarige stengels, zaadhoofdjes en dergelijke verdwijnen. Wilde bijen ondervinden concurrentie van in natuurgebieden geplaatste volken honingbijen *Apis mellifera*.

Determinatie

Inleidend, familietabellen: OEHLKE 1969, RICHARDS 1977, VAN ACHTERBERG 1982, GAULD & BOLTON 1988, GOULET & HUBER 1993, VAN ACHTERBERG & DE ROND 2004. Alle groepen: MEDVEDEV 1986, 1988. Symphyta (bladwespen): BENSON 1952, 1958, MUCHE 1967-1970, QUINLAN & GAULD 1981, VAN ACHTERBERG & VAN AARTSEN 1986, BURGGRAAF-VAN NIEROP & VAN ACHTERBERG 1990, MEDVEDEV 1994, BLANK 1998, BLANK & RITZAU 1998, TAEGER 1998, MOL 2002-2003, SHINOHARA 2002, VIITASAARI 2002A, 2002B, 2002C. Sluipwespen algemeen: ASKEW 1973, QUICKE 1997. Proctotrupoidea: NIXON 1957, 1980, PSCHORN-WALCHER 1971, MASNER 1980, MASNER & HUGGERT 1989, VAN ACHTERBERG 2006. Platygastroidea: AUSTIN ET AL. 2005. Cynipoidea: EADY & QUINLAN 1963, QUINLAN 1978, DOCTERS VAN

LEEUWEN 1982, 2009, FERGUSON 1986, NORDLANDER ET AL. 1996, RONQUIST 1999, MELIKA 2006. Chalcidoidea: FERRIÈRE & KERRICH 1958, ASKEW 1968, SCHAUFF 1984, ELLENSCHO & WALL 1984, BOUČEK 1988. Pteromalidae: GRAHAM 1969, BOUČEK & RASPLUS 1991. Braconidae (schildwespen): FISCHER 1972, 1977, VAN ACHTERBERG 1988, 1990, 1993A, 1993B, 1997, 2003, SHAW & HUDDLESTON 1991, SIMBOLOTTI & VAN ACHTERBERG 1992, 1999. Aculeata algemeen: VAN ACHTERBERG & DE ROND 2004. Bethyidae: PERKINS 1976. Dryinidae (tangwespen) en Embolemidae (peerkopwespen): PERKINS 1976, OLMI 1994, VAN ACHTERBERG & VAN KATS 2000. Chrysididae (goudwespen): MORGAN 1984, KUNZ 1989, 1994, KIMSEY & BOHART 1990, LINSSENMAIER 1997. Mutillidae (mierwespen), Sapygidae (knotswespen) & Tiphidae (keverdoders): VAN ACHTERBERG & DE ROND 2004. Pompilidae (spinnendoders): OEHLKE & WOLF 1987, VAN ACHTERBERG & DE ROND 2004, NIEUWENHUIJSEN 2005, 2008. Vespidae (plooi vleugelwespen): KEMPER & DÖHRING 1967, RICHARDS 1980, HENSEN 1985, SCHMID-EGGER 2002, 2004, SMIT 2003, MAUSS & TREIBER 2004, DVORAK & OBERTS 2006. Sphecidae, Crabronidae (graafwespen): BOHART & MENKE 1976, RBITSCH ET AL. 1993, 1997, 2001, KLEIN 1997, 1999, BLÖSCH 2000, JACOBS 2007. Zie ook de familieteksten hieronder.

Aantal waargenomen soorten kakkerlakkendoders, graafwespen en langsteelgraafwespen (Apoidea: Ampulicidae, Crabronidae, Sphecidae) per 5x5 km tot en met 2009. Exponentieel geschaald; grootste stip: 61-120 soorten. Bron: EIS-Nederland.

Franse veldwesp *Polistes dominulus* op het nest

Animalia ► Arthropoda (fylum) ► Pancrustacea (subfylum) ► Hexapoda (klasse) ► Insecta (subklasse) ► Hymenoptera (orde) ► Tenthredinidae (familie)

TENTHREDINIDAE - GEWONE BLADWESPEN

AD W.M. MOL

NEDERLAND 423 gevestigd, nog 60-70 soorten verwacht
WERELD 5511 beschreven

Tenthredinidae zijn kleine tot middelgrote bladwespen (3-15 mm). Een belangrijk kenmerk van bladwespen is het ontbreken van de zogenaamde wespentaille. De larven lijken erg op rupsen, maar hebben altijd meer dan zes pootparen, terwijl rupsen maximaal vijf pootparen hebben. Alle soorten zijn terrestrisch.

Cyclus

De meeste gewone bladwespen planten zich geslachtelijk voort. Een aantal soorten is in ons land compleet partheno-

genetisch en de populatie bestaat dus alleen uit vrouwtjes. Mannetjes van deze soorten zijn vaak wel bekend uit zuidelijker streken. Veel van de seksuele soorten kunnen zich vermoedelijk geregeld ook parthenogenetisch voortplanten. De algemene cyclus van bladwespen wijkt weinig af van andere Hymenoptera: nadat het dier uit het ei is gekropen volgen vier (mannetjes) of vijf (vrouwtjes) larvestadia, vervolgens een prepop, dan een pop en vervolgens komt het imago uit. De volwassen dieren leven enkele weken. De larvale stadia kunnen enkele weken tot enkele maanden in